

**გიორგი თავზიშვილი –
X–XIII საუკუნეების ქართულ
საგანმანათლებლო დანერგულებათა
ისტორიის მკვლევარი**
**GIORGI TAVZISHVILI –
RESEARCHER OF HISTORY
OF GEORGIAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS
OF THE 10th-13th CENTURIES**

თინათინ კაპანაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ბათუმი, საქართველო

Tinatin Kapanadze

Batumi Shota Rustaveli State University
Batumi, Georgia

ABSTRACT

The history of Georgian educational institutions and the pedagogical legacy of great Georgian figures did not become the focus of special scholarly study until the past century and was only superficially examined. The basis for a substantial shift in this direction has been laid since the 1930s. In this regard, Giorgi Tavzishvili (1902–1963) played the most important role among the researchers of the period. In particular, the main field of his research was the study of Georgian pedagogical thought and the history of educational institutions in Georgia. The available information on the 10th-century Georgian educational system explored by G. Tavzishvili is rather scarce. He mainly deals with the 11th and 12th centuries, demonstrating the role and importance of all higher education institutions in the history of our country from that time onward until the Soviet period. In this case, he goes beyond the schools existing in Georgia and provides us with several extremely important pieces of information concerning Georgian educational centers abroad. When evaluating his work in this regard, we must pay special attention to the fact that at the time when G. Tavzishvili was engaged in this work, many of the issues that became the subject of his study were either never investigated or were given less attention, being superficially understood. Even though more in-depth studies were performed concerning the above-mentioned issues in the following period, but it is no exaggeration to say that further research in this area owes much of its impetus to G. Tavzishvili's works, among others.

საკვანძო სიტყვები: ქართული საგანმანათლებლო სისტემა (X-XIII სს.), ქართული პედაგოგიური აზროვნება, გიორგი თავზიშვილი.

Keywords: Georgian educational system (X-XIII centuries), Georgian pedagogical thought, Giorgi Tavzishvili.

ქართული პედაგოგიკის ისტორიაში გიორგი თავზიშვილის (1902–1963) მიერ შეტანილი წვლილის შეფასების დროს განსაკუთრებული მნიშვნელობა საქართველოში არსებული სასწავლო დაწესებულებების შესახებ გამოქვეყნებულ მის მეცნიერულ ნაშრომებსაც უნდა მივანიჭოთ. ამ ნაშრომებისადმი ინტერესს არსებითად განაპირობებს ის ფაქტი, რომ იგი პირველი მკვლევარი იყო, რომელმაც საფუძვლიანად, მდიდარ ფაქტობრივ მასალებზე დაყრდნობით, შეისწავლა ძველ საქართველოში არსებული სასწავლებლების არსებობასა და სასწავლო სისტემასთან დაკავშირებული ბევრი საკითხი.

ამ კუთხით მისი პირველი მონოგრაფია იყო „სახალხო და პედაგოგიური აზროვნების ისტორია საქართველოში“ (1948). ამ დროიდან დაწყებული იგი აქტიურად იკვლევდა აღნიშნულ პრობლემასთან დაკავშირებულ საკითხებს. ხანგრძლივი დროის განმავლობაში განხორციელებული მუშაობის შედეგს წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ მან საქართველოში საბჭოთა პერიოდამდე არსებული თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი სასწავლო დაწესებულების ისტორია შეისწავლა საფუძვლიანად. აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ აღნიშნულ საკითხთა კვლევის დროს გ. თავზიშვილს უყურადღებოდ არც უცხოეთში არსებული საგანმანათლებლო ცენტრები დაუტოვებია და მათთან დაკავშირებითაც აქვს გამოქვეყნებული საინტერესო ნაშრომები.

ქართულ სასწავლო დაწესებულებათა ისტორიის შესწავლის საქმეში გ. თავზიშვილის მიერ შეტანილ წვლილზე უფრო ნათელი წარმოდგენის შესაქმნელად შევეცდებით, მოკლედ გავაანალიზოთ აღნიშნული მიმართულებით გამოქვეყნებული მისი ნაშრომები.

მათ შესახებ საუბარს დავიწყებთ უაღრესად საინტერესო მისი მონოგრაფიული ნაშრომით – „უმაღლესი განათლების ისტორიისათვის საქართველოში“, რომელიც სრული სახით მისი „რჩეული ნაწერების“ სამტომეულის პირველ ტომშია დაბეჭდილი (თბილისი, 1974). იგი ხუთი ნარკვევისაგან შედგება. პირველ ნარკვევში განხილულია ქართულ უმაღლეს განათლებასთან დაკავშირებული საკითხები XI-XII საუკუნეებში, მეორე ნარკვევში – XVIII საუკუნის საქართველოში არსებული საგანმანათლებლო მდგომარეობა, მესამეში – XIX საუკუნეში ჩვენს ქვეყანაში ამ მიმართულებით შექმნილი ვითარება და ბრძოლა უმაღლესი განათლებისათვის, მეოთხეში – საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე პერიოდში საგანმანათლებლო კუთხით არსებული მდგომარეობა, მეხუთეში კი – თბილისის უნივერსიტეტის დაარსება და შემდგომი პერიოდის საგანმანათლებლო სისტემა ჩვენს ქვეყანაში.

ქართული განათლების ისტორიის შესწავლას გ. თავზიშვილი ფაქტობრივად XI-XII საუკუნეებით იწყებს და მანამდე პერიოდის საქართველოში ამ მიმართულებით არსებული ვითარება მას მხოლოდ გაკვრით აქვს აღნიშნული. კერძოდ, მისი ხაზგასმით, ადრინდელი ხანის საქართველოში სწავლა-განათლების კერებს იმხანად არსებული ეკლესია-მონასტრები წარმოადგენდა და სწორედ მათი საშუალებით ხდებოდა „უმაღლესი ცოდნის გავრცელება“. თუმცა, მკვლევრის მართებული

ხაზგასმით, „ეს იმას არ ნიშნავდა, რომ უმაღლესი ცოდნა მხოლოდ სასულიერო ხასიათს ატარებდა, ანდა მხოლოდ საღვთისმეტყველო მოტივებით ამოიწურებოდა“ (თავზიშვილი 1974: 10).

სამწუხაროდ, ქართული საგანმანათლებლო სისტემის ისტორიის შესწავლის დროს გ. თავზიშვილის მეცნიერული კვლევის არეალში ხსენებული პერიოდის საქართველოში აღნიშნული მიმართულებით არსებული ვითარების შესწავლა ვერ მოხვდა და მკვლევრის ყურადღების მიღმა დარჩა იმხანად არსებული საგანმანათლებლო სისტემა. ასე რომ, გ.თავზიშვილის მონოგრაფიაში კონკრეტულად არაფერია ნათქვამი XI-XII საუკუნეებამდელი ქართული განათლების შესახებ.

რაც შეეხება XI-XII საუკუნეების ქართულ საგანმანათლებლო სისტემას, მათ შესახებ მსჯელობას მკვლევარი ათონისა და პეტრიწონის აკადემიების დახასიათებით იწყებს. მიუხედავად იმისა, რომ უმაღლესი აკადემიური და საგანმანათლებლო დონის ამ სასწავლებლების ისტორია დღეს უკვე საკმაოდ კარგად არის შესწავლილი, გ. თავზიშვილის მიერ აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებული ნაშრომის გამოქვეყნების დროს მათი ისტორიის ბევრი მხარე ჯერ კიდევ არ იყო სათანადო მეცნიერული სიღრმით გაშუქებული და მკვლევარმა ამ მიმართულებით ერთ-ერთმა პირველმა თქვა მეტად ფასეული სიტყვა.

თუმცა ობიექტურობა მოითხოვს აქვე ისიც აღინიშნოს, რომ სათანადო წერილობითი დოკუმენტების ნაკლებად არსებობის გამო ათონისა და პეტრიწონის საგანმანათლებლო კერების წმინდა პედაგოგიური მხარე არათუ გ. თავზიშვილის მონოგრაფიაში არ არის სასურველ დონეზე წარმოდგენილი, არამედ შემდგომ პერიოდში შექმნილ სხვა ნაშრომებშიც. ასე რომ, იმასთან დაკავშირებით, ხსენებულ აკადემიებში სწავლებისა და სწავლის რა კომპონენტებს მოიცავდა და კონკრეტულად როგორ მიმდინარეობდა, გ. თავზიშვილის მიერ მოწოდებული ცნობები აშკარად გვიჩვენს უკმარობის გრძნობას.

ამისდა მიუხედავად, ხსენებული სასწავლო დაწესებულებების შესახებ მეცნიერის მიერ გამოთქმული ბევრი მეცნიერული მოსაზრება დღესაც ფასეულია და გაზიარებული ქართული პედაგოგიკის ისტორიის მკვლევართა მიერ. მაგალითად, გ. თავზიშვილი სავსებით მართებულად აღნიშნავს იმ გარემოებას, რომ მეათე საუკუნეში (982-985) დაარსებული ათონის (საბერძნეთი) ქართული აკადემიის, ისევე როგორც შემდგომი საუკუნეების (XI-XII) ქართული საგანმანათლებლო სისტემის, საფუძვლები „საქართველოშივე შეიქმნა... ტაო-კლარჯეთის დიდი განმანათლებლის – გრიგოლ ხანძთელის მოღვაწეობით უკვე სავსებით იყო მომზადებული ნიადაგი მაღალ კულტურულ დაწესებულებათა წარმოსაშობად. ამ ნიადაგს წარმოადგენდა საისტორიო და ჰაგიოგრაფიული მწერლობის განვითარება, სალიტერატურო ენის გამომუშავება, მთარგმნელთა და გადამწერთა სპეციალური კადრების შექმნა, ფილოსოფიური ცოდნის გავრცელება და საქართველოს ისტორიის შესწავლისადმი ინტერესის გაძლიერება. ყოველივე ეს ტაო-კლარჯეთის ეროვნული სალიტერატურო სკოლის სახელით არის ცნობილი... ათონის ივერთა მონასტერი და მასთან

არსებული სამეცნიერო აკადემია ტაო-კლარჯეთის სალიტერატურო სკოლის ნიადაგზე აღმოცენდა და მის უმაღლეს საფეხურს წარმოადგენდა“ (თავზიშვილი 1974: 15).

მონოგრაფიის აღნიშნულ თავში მკვლევარს ასევე აქვს გაანალიზებული და მაღალ მეცნიერულ დონეზე შესწავლილი ის როლი, რომელიც ბულგარეთის სოფელ პეტრიწონში გრიგოლ ბაკურიანისძის მიერ 1083 წელს აშენებულმა პეტრიწონის მონასტერთან არსებულმა აკადემიამ შეასრულა ქართული საგანმანათლებლო სისტემის განვითარების საქმეში. გარდა ამ აკადემიის დამსახურების ზოგადი შეფასებისა, მკვლევარი იქ მოღვაწე დიდ ქართველ სწავლულთა, პირველ ყოვლისა კი იოანე პეტრიწის, დიდ სამეცნიერო და საგანმანათლებლო ღვაწლსაც წარმოაჩენს.

თავის მეცნიერულ კვლევას გ. თავზიშვილი მეტ აკადემიზმს იმითაც სძენს, რომ საკუთარი მოსაზრებების გამოთქმის დროს ხშირად იმოწმებს წინამორბედ მეცნიერთა მიერ აღნიშნულ საკითხებთან დაკავშირებით მასზე ადრე გამოთქმულ მოსაზრებებს. მაგალითად, პეტრიწონის აკადემიის როლის შეფასების დროს იგი ფართოდ იყენებს ისეთ მეცნიერთა შეხედულებებს, როგორებიც იყვნენ: ივანე ჯავახიშვილი, ნიკო მარი, კორნელი კეკელიძე, შალვა ნუცუბიძე და სხვები.

ქართული უმაღლესი განათლების ისტორიის შესწავლისადმი მიძღვნილი მონოგრაფიის მომდევნო ნაწილში გიორგი თავზიშვილს საფუძვლიანად აქვს გამოკვლეული ძველ საქართველოში არსებულ აკადემიებთან დაკავშირებული საკითხები. ჩვენი აზრით, ნაშრომის ეს ნაწილი, რომელიც თავისი მაღალი მეცნიერული ღირებულებით დღესაც მნიშვნელოვანია, სრულყოფილად ავლენს ავტორის, როგორც ქართული პედაგოგიური აზროვნების ისტორიკოსის, შესაძლებლობებს.

მონოგრაფიის ამ ნაწილის შეფასების დროს განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ გ. თავზიშვილმა საფუძვლიანად გამოიკვლია და ნათლად დაგვანახა ის სასწავლო და სააღმზრდელო სისტემა, რაც იმდროინდელ ქართულ აკადემიებში იყო დამკვიდრებული.

ხსენებული უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულებების შესახებ საუბარს მკვლევარი გელათის აკადემიის შესახებ მსჯელობით იწყებს. სამწუხაროდ, როგორც ზემოთაც ითქვა, მისი კვლევის არეალში ვერ მოხვდა ამ აკადემიაზე დიდი ხნით ადრე არსებული ფაზისის აკადემია. ჩვენი აზრით, ეს გარემოება არსებითად განაპირობა ამ სასწავლო დაწესებულებასთან დაკავშირებით წერილობითი წყაროების ნაკლებობამ. განსხვავებით დღევანდელი მდგომარეობისაგან, როცა ქართველ ისტორიკოსთა დიდი ნაწილი ამ აკადემიის არსებობას უეჭველ ფაქტად მიიჩნევს, გ. თავზიშვილის დროს ეს საკითხი ჯერ კიდევ არ იყო ქცეული აქტუალური კვლევის საგნად.

ჩვენი აზრით, მონოგრაფიის ხარვეზად შეიძლება მივიჩნიოთ ის ფაქტიც, რომ გ. თავზიშვილს განსაკუთრებული ყურადღება არ გაუმახვილებია იმ დიდ საგანმანათლებლო როლზე, რომელსაც ტაო-კლარჯეთის ეკლესია-მონასტრებში მოღვაწე სასულიერო პირები ასრულებდნენ როგორც სწავლების, ისე მთარგმნელობითი მიმართულებით და თეოლოგიური საკითხების კვლევის საქმეში. მართალია,

გ. თავზიშვილის მონოგრაფიაში ქართველ სასულიერო მწერალთა ეს ღვაწლი ზოგადად შეფასებული კი არის, მაგრამ სასურველი იყო მკვლევარს მასზე სპეციალურადაც გაემახვილებინა ყურადღება.

საკუთრივ საქართველოში არსებული უმაღლესი დონის სასწავლო დაწესებულებების შესახებ მსჯელობას გ. თავზიშვილი გელათის აკადემიის ისტორიის მოთხრობით იწყებს. მდიდარ დოკუმენტურ წყაროებსა და იმ დროისათვის არსებულ სამეცნიერო ნაშრომებზე დაყრდნობით იგი საფუძვლიანად აანალიზებს ამ სასწავლო და სამეცნიერო სკოლის ისტორიას და სათანადო შეფასებას აძლევს მის უმნიშვნელოვანეს როლს როგორც ეროვნული, ისე საერთაშორისო მასშტაბით. იგივე უნდა ითქვას მისი ნაშრომის იმ მონაკვეთებზეც, რომლებიც იყალთოს, გრემისა და თბილისის აკადემიებისადმია მიძღვნილი.

გ. თავზიშვილი ფაქტობრივად პირველი მკვლევარი იყო, ვინც კონკრეტულად განმარტა XI-XIII საუკუნეების საქართველოში არსებული სასწავლებლების პედაგოგიკური სტრუქტურა. კერძოდ, მისი განმარტებით, იმდროინდელ ქართულ სასწავლო დაწესებულებებში შემდეგი საპედაგოგო თანამდებობები არსებობდა: დაწყებითი სკოლის მოწაფეთა საერო აღმზრდელს ოსტატი ანდა მასწავლებელი ეწოდებოდა, სამონასტრო-საეკლესიო დაწყებითი სკოლის მასწავლებელს კი – მოძღვარი. იქიდან გამომდინარე, რომ „აღზრდა-სწავლებას უმეტესად ბერ-მონაზვნები და მღვდელ-დიაკვნები ასრულებდნენ, ტერმინი „მოძღვარი“ უფრო მეტად იყო გავრცელებული და უფრო მეტი პოპულარობით სარგებლობდა. ამის გამო „მოძღვარი“ მცირეოდენი შემთხვევის გარდა, ეწოდებოდა ყველა მასწავლებელს როგორც საერო, ისე საეკლესიო სკოლაში“ (თავზიშვილი 1974: 52).

რაც შეეხება უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულების ხელმძღვანელსა და მასწავლებლებს (დღევანდელი ტერმინით – პროფესორებს), მათ, როგორც წესი, მოძღვართ-მოძღვრის სახელით მოიხსენიებდნენ. ამ მოსაზრების დასტურად მკვლევარს მრავალი არგუმენტი აქვს დამოწმებული „ხელმწიფის კარის გარიგებიდან“, გიორგი ხუცეს-მონაზონის, სულხან-საბა ორბელიანისა და ძველი დროის საქართველოში მოღვაწე სხვა ქართველ მოღვაწეთა ნაშრომებიდან.

გ. თავზიშვილის მონოგრაფიის მნიშვნელოვან მხარეს წარმოადგენს ისიც, რომ მკვლევარმა, ქართული პედაგოგიკის ისტორიაში ერთ-ერთმა პირველმა, კონკრეტულად განსაზღვრა და დაადგინა ხსენებული აკადემიების სტრუქტურა და სასწავლო გეგმები. ამ მიმართულებით მის მიერ ჩატარებული კვლევა გარკვეულწილად საფუძველი გახდა შემდგომი დროის მკვლევართა იმ ნაშრომებისთვის, რომლებშიც აღნიშნულ საკითხებზეა ყურადღება გამახვილებული.

მონოგრაფიაში იმ გარემოებასაც მართებულად ესმება ხაზი, რომ ქართული აკადემიების მაღალმეცნიერულ და საგანმანათლებლო დონეს არა მარტო ის ფაქტი განსაზღვრავდა არსებითად, იქ მსოფლიო მასშტაბების მქონე მეცნიერები რომ მოღვაწეობდნენ (მაგალითად, ისეთები, როგორებიც იყვნენ: იოანე პეტრიწი, ეფრემ მცირე, გიორგი და ექვთიმე ათონელები, არსენ იყალთოელი და სხვ.), არამედ იმდროინდელი მსოფლიოს ცნობილ

აკადემიურ დაწესებულებებთან პროფესიული სიახლოვეც. კერძოდ, XI-XII საუკუნეების საქართველოში არსებულ აკადემიებში მოქმედი სასწავლო გეგმები და პროგრამები შედგენილი იყო კონსტანტინოპოლის მაგნავრის ბიზანტიურ აკადემიასა და ბაღდადის არაბულ აკადემიაში არსებული სასწავლო სისტემის გათვალისწინებით (თავზიშვილი 1974: 61).

მიუხედავად იმისა, რომ იმხანად არსებული ქართული აკადემიები ეკლესია-მონასტრებთან არსებობდა, მათი სასწავლო გეგმები მხოლოდ თეოლოგიური საგნების სწავლებით არ შემოიფარგლებოდა და მეტად მრავალფეროვანი იყო. სახელდობრ, გ. თავზიშვილის განმარტებით, იმ საგნების ნუსხა, რომლებიც იმდროინდელ ქართულ აკადემიებში ისწავლებოდა, ასე გამოიყურება: ასტრონომია, ფილოსოფია, ლოგიკა, დიალექტიკა, მედიცინა, ქიმია, მცენარეთმცოდნეობა, ისტორია, ლიტერატურა, ენათმეცნიერება, მათემატიკა, ფიზიკა, დიდაქტიკა, ხელოვნება და ა. შ.

გ. თავზიშვილის მონოგრაფიის მნიშვნელობას არსებითად განსაზღვრავს ის ფაქტიც, რომ ავტორი საფუძვლიანად განიხილავს და სათანადო შეფასებას აძლევს XI-XII საუკუნეების საქართველოში არსებულ პედაგოგიური განათლების დონეს. მისი შეფასებით, „პედაგოგიური განათლების თეორიასა და პრაქტიკას ძველ ქართულ აკადემიებში თვალსაჩინო ადგილი ეჭირა. აქ ჩვენ ვხვდებით პედაგოგიკის როგორც თეორიულ საკითხებს, ისე სწავლების პროცესის დიდაქტიკურ ღონისძიებებს. პედაგოგიური განათლების გენეზისი ძველ ქართულ აკადემიათა მოღვაწეობაში იწყება ათონიდან და მოდის გელათამდე, მაგრამ ისე, რომ გელათი ამ განვითარების უფრო მაღალი საფეხურია“ (იქვე: 73).

როგორც ცნობილია, XIII საუკუნის შუა ხანებიდან მოყოლებული გარეშე მტრების გამუდმებული თავდასხმების შედეგად ჩვენს ქვეყანაში შექმნილმა უმძიმესმა პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივმა მდგომარეობამ ქართული საგანმანათლებლო სისტემაც მოშალა. ამ ვითარებამ არსებითად განაპირობა ის ფაქტი, რომ არა მარტო ზემოთ ნახსენებმა აკადემიებმა შეწყვიტეს ფუნქციონირება, არამედ იმდროინდელ საქართველოში სხვა ტიპის სასწავლებლების არსებობის შესახებაც მეტად მცირე ცნობები მოგვეპოვება.

გამოყენებული ლიტერატურა

გაგუა... 1977: გაგუა ვ., სიხარულიძე გ., გიორგი თავზიშვილი. თბილისი, 1977.

ვასაძე... 1998: ვასაძე ნ., გაგუა ვ., ბიბილეიშვილი ი., სიხარულიძე გ., მგალობლიშვილი თ., ჩხიკვაძე ა., პედაგოგიკის ისტორია. თბილისი, 1998.

თავზიშვილი 1938: თავზიშვილი გ., უმაღლესი განათლების ისტორიისათვის საქართველოში, ნარკვევი I. თბილისი, 1938.

თავზიშვილი 1974: თავზიშვილი გ., რჩეული პედაგოგიკური თხზულებანი სამ ტომად. ი. ბოცვაძის რედაქციით, ტომი I. თბილისი, 1974.